

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 4, Aralık/December 2020

Meliha Yonca ERDEM

Öğr. Gör., İstanbul Şişli Meslek
Yüksekokulu / Türkiye
Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi
melihayoncaerdem@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8293-2458>

**Leyla Erbil'in "Cüce" Romanında
Varoluşsal İzler***

Existential Traces in Leyla Erbil's "Cüce" Novel

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 16.09.2020

Kabul Tarihi/Accepted: 26.11.2020

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2020

Atıf/Citation

Erdem, Meliha Yonca (2020). Leyla Erbil'in "Cüce" Romanında Varoluşsal İzler. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4 (4), s. 747-771. DOI: 10.34083/akaded.795681.

Erdem, Meliha Yonca (2020). Existential Traces in Leyla Erbil's "Cüce" Novel. *Journal of Academic Language and Literature*, 4 (4), p. 747-771. DOI: 10.34083/akaded.795681.

<https://doi.org/10.34083/akaded.795681>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

*Bu makale İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı bünyesinde ve Doç Dr. İsmail Karaca'nın danışmanlığında hazırlanan "Tezer Özlü ve Leyla Erbil'in Romanlarında Varoluşçuluk" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Özet

İlk kıvılcımlarını 19. yüzyılın ortalarında gösteren varoluşçuluk felsefesi (egzistansiyalizm), esas itibarıyla varoluşun anlamını sorgular. Bu felsefeye göre, insan varlığı özgürdür ve insanın varoluşu özünden önce gelir. Bu akım, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, önce Batı edebiyatında daha sonra Türk edebiyatında tesirli olmaya başlar.

Türk edebiyatının 1950 kuşağının temsilcilerinden Leyla Erbil'in eserlerinde varoluşçuluk felsefesinin izleri, yoğun biçimde takip edilir. Yazarın bilhassa 2001 yılında yayımladığı *Cüce* adlı romanında söz konusu düşünce akımının sınırlarını çizdiği fenomenler ön plana çıkar. Bu makalede Leyla Erbil'in, ana karakter Zenîme'nin ontolojik sorgulamalarından meydana gelen *Cüce* romanındaki bunaltı, benlik, kaçış, hiçlik, cinsellik, yabancılaşma ve ölüm gibi varoluşsal fenomenler tespit edilip Jean Paul Sartre, Simone de Beauvoir, Søren Kierkegaard, Samuel Beckett, Albert Camus ve Martin Heidegger gibi varoluşçu filozof ile yazarların felsefi görüşleri ışığında tahlil edilip değerlendirilir. Böylelikle tümevaran bir yöntemle, *Cüce* romanından hareketle Leyla Erbil'in edebiyat anlayışında varoluşçuluk felsefesinin konumu belirlenir ve edebiyat-felsefe ilişkisinde "insan"ı anlamak ile anlatmak amacının ortaklığı bir kez daha gözler önüne serilir.

Anahtar Kelimeler: Leyla Erbil, varoluşçuluk, insan, *Cüce*, Zenîme.

Abstract

The philosophy of existentialism (exoticism), whose first sparks emerged in the middle of the 19th century, essentially questions the meaning of existence. According to this philosophy, human existence is free and human existence precedes its essence. This trend started to be influential first in Western literature and then in Turkish literature, especially after the Second World War.

*In the works of Leyla Erbil, one of the representatives of the 1950 generation of Turkish literature, the traces of the philosophy of existentialism are intensely followed. Especially in the novel *Cüce*, published in 2001 by the same author, phenomena described by the relevant thought movement are featured. In this article, the existential facts determined in Leyla Erbil's novel called *Cüce*, which consists of ontological inquiries of the main character Zenîme; Anxiety, self, escape, nothingness, sexuality, alienation and death were determined and analyzed and evaluated in the light of the philosophical views of existentialist*

philosophers and writers such as Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir, Søren Kierkegaard, Samuel Beckett, Albert Camus and, Martin Heidegger. Thus, with an inductive method, the position of existentialism philosophy in Leyla Erbil's understanding of literature was determined based on the novel Cüce, and the commonality of the purpose of understanding "human" in the relationship between literature and philosophy was once again revealed.

Keywords: *Leyla Erbil, existentialism, human, Cüce, Zenîme.*

Giriş

20. yüzyılın felsefi akımları arasında ön plana çıkmış varoluşçuluk felsefesi (Alm. existenzialismus, Fr. existentialisme, İng. existentialism), esas itibarıyla varoluşun anlamını sorgular. Bu felsefe anlayışında insan varlığı özgürdür ve varoluşu süresince özünü, benliğini kendisi var eder. "İnsanın varoluşu bizzat özünden önce gelir." (Sartre, 1996: 62) düşüncesi varoluşçuğun sınırlarını çizen temel ifadedir.

Felsefe tarihinde daima öz ile varoluş karşı karşıya getirilmiştir. Öz, bir şeyin temel yapısını, gücünü, tanımlayıcı unsurunu verir. Bu kavram bütüncül ve kapsayıcı niteliğiyle şöyle tanımlanır: "Öz, bir şeyi her ne ise o yapan, kendisi olmadan, o şeyin var olamayacağı şey, bir şeyi, başka bir şey değil de her ne ise o şey yapan şey." (Cevizci, 1999: 662) Varoluş ise özün tam tersi bir kavram olarak tekil ve bireysel gerçekliğiyle tanımlanır: "Dış dünyada, insanın bilgisinden bağımsız olarak gerçekleşme, mekân ve zaman içinde potansiyel değil de aktüel bir varlığa sahip bulunma hâli." (Cevizci, 1999: 888)

Jean Paul Sartre'in *Varoluşçuluk* (1946) adlı eserini Türkçeye çeviren Asım Bezirci, eserin ön sözünde bu kavramın sözgelisi tanımlamalarını sıralar: "Weil'e göre varoluşçuluk bir bunalım, Mounier'e göre umutsuzluk, Hamelin'e göre bunaltı, Banfi'ye göre kötümserlik, Lukacs'a göre idealizm (düşüncülük), Benda'ya göre usdışıcılık (irrationalisme), Foulquie'ye göre saçmalık felsefesidir." (Sartre, 1996: 8) Asım Bezirci'nin de işaret ettiği üzere söz konusu felsefi akım, çeşitli düşünürler tarafından tek bir tanım kalıbına sığdırılmamış, farklı bakış açılarıyla farklı kavramlar ışığında açıklanmaya çalışılmıştır.

Varoluşçu felsefenin doğuşuna kadar İlk Çağ ve Orta Çağ felsefesinin bakış açısında insan ve nesne ayrımı yapılmadan özün varoluştan önce geldiği düşüncesi kabul edilmiştir. 19. yüzyılda Kierkegaard ile biçimlenen bu felsefe akımı, insanı özne

olarak nesnel dünyadan ayırmış; tek bir varoluş olarak ele alıp varoluşunun öden önce geldiğini savunmuştur. Varoluşçuluk, insanın makineleşmiş bir dünya düzenine ve kendine yabancılaşmasına karşılık insana, yine insanlığın değerini ve anlamını hatırlatmak çabasıdır. Egzistansiyalist yaklaşım, hayalî unsurlarla ilgilenmez; benlik, cinsellik, bunaltı, yabancılaşma, hiçlik ve ölüm bu felsefe için çözümlenmesi gereken başlıca meselelerdir. Söz konusu olgular temelde, insanın dünyaya yalnız başına fırlatılmışlığının çaresizliği karşısında duyduğu anlamsızlık hissiyatının birer çözümlenmeleridir. Varoluşçu filozofların ve yazarların eserlerinde sıklıkla bu olguların irdelendiği görülür.

Varoluşçuluk felsefesi üzerine araştırmalar sürdüren Paul Tillich'e göre, sanayileşmeyle birlikte insanın ürettiği metanın yine kendisinin üstünde baskı uygular hâle gelmesi onun kendi iç dünyasına yönelmesine ve ontolojik sorgulamalara girmesine sebep olmuştur. Makineleşme sonucunda insan; benlik bilincini kaybetmiş, "dönen çarkın vidası" hâline gelmiş ve yaşamı anlamsızlaşmıştır. (Tillich, 2014: 185) Bu noktada iktisadi ve teknik gelişmeler neticesinde insanın yaşamsal düzen içerisinde araçsallaştırıldığı ve âdeta bir makineye dönüştürüldüğü söylenebilir.

Kierkegaard, sistemci felsefenin insanın varoluşuna engel olacağını, insanın nesnel dünyadan ayrı algılanması gerektiğini ve bizzat kendi varoluşunu gerçekleştirecek özgürlüğe ihtiyacı olduğunu düşünerek varoluşçuluğun öncülüğünü üstlenmiştir. Daha sonra Karl Jaspers, Gabriel Marcel, Martin Heidegger ve Jean Paul Sartre gibi filozoflar da akli ve şuuru olan insan varlığının, akıl ve şuurdan yoksun nesnelere dünyasına fırlatılmış olduğunu vurgulamışlardır.

Türk edebiyatında bilhassa 1950'li yıllardan sonra tesirini gösteren varoluşçu felsefe akımının; bunaltı, benlik, kaçış, hiçlik, cinsellik, yabancılaşma ve ölüm gibi çeşitli olgular çerçevesinde pek çok yazar tarafından edebî eserlerde işlendiği görülür. İşaret edilen yıllardan itibaren varoluşsal olguları edebiyatına taşıyan yazarlardan Leyla Erbil ilgiyi çeker. Leyla Erbil'in varoluşçu felsefeyi edebî zevkine rapt ettiği, Türk edebiyatına kazandırdığı eserleri irdelendiğinde açık bir biçimde görülür. Bu bağlamda yazarın öykü ve romanlarında öne çıkan meselelerin daha çok çağdaş insanın toplumla çatışmasının başkaldırıya varan bunalımı üzerine olduğu söylenebilir. Yılmaz Varol ile gerçekleştirmiş olduğu söyleşisinde vurguladığı gibi, edebî anlayışında öncelikle Sait Faik, daha sonra Beckett, Kafka, Sartre, Kierkegaard - kısmi bir tesir- ve Simone de Beauvoir gibi Batılı varoluşçu yazarların tesiri fazladır. (Erbil, 2010: 181)

Pek çok varoluşçu filozof ve yazarın görüşlerini kendi edebiyat anlayışında yoğunlaştıran Erbil'in *Cüce* (2001) adlı romanında bu akımın izleri yoğun biçimde takip edilir. *Cüce* romanından hareket ederek tümevaran yöntemle Leyla Erbil'in edebiyatında varoluşçuluk felsefesinin yerinin ve kapsamının tahlil ve değerlendirilmesinden söz edilebilir.

Leyla Erbil'in "Cüce" Romanında Varoluşsal İzler

Leyla Erbil, *Cüce*'de romanın ana karakteri Zenîme Hanım'ın toplumdan yalıtılmış yaşamını bunaltı, benlik, kaçış, hiçlik, cinsellik, yabancılaşma ve ölüm gibi varoluşsal problemler perspektifiyle işlemiştir:

1. Bunaltı

Varoluşçuluk felsefesinin doğuşunda tesirli olan temel olgularından biri "bunaltı"dır. İncelenen *Cüce* romanında sıklıkla karşılaşılan varoluşsal bunaltılar, köken itibarıyla Paul Foulquie'nin *Varoluşçuluk* adlı çalışmasında aktardığı gibi, "Varoluşçu iç sıkıntısının kökeni, her türlü felsefi düşünceden bağımsız olan ve sadece var olmak olgusuna bağlı bulunan bir sıkıntıdır. Bu sıkıntı, açık bir tehlikenin saldırdığı korkudan çok, istemiş olmadan bu dünyaya fırlatılıp atılmanın, tüm sonuçlarının ne olacağı kestirilip bilinmeden ve doğrulanmadan seçimler yapmak zorunluluğunda bulunmanın verdiği buruk duygudur: Acılı, ama soylu bir duygu; çünkü gerçek varoluşa bizi getirip oturtan odur." Aynı zamanda insanı varoluşsal seçmeye ve dolayısıyla eyleme yönelten de bizzat iç sıkıntısının¹ kişide meydana getirdiği ruh hâlidir. (Foulquie, 1991: 46) Romanın "Yazarın Notu" kısmında ana karakter Zenîme Hanım, daimî iç sıkıntısına sahip bir karakter olarak tanıtılır. O, dünyada kendi köşesine çekilmeyi tercih eder, içinde bulunduğu toplumsal düzene âdeta küsmüş biçimde yaşamını sürdürür. Onun ne kimi kimsesi ne de inancı vardır. Bu durum, ruhunda bitmeyen bir bunaltı, karamsarlık ve hoşnutsuzluk havası peyda eder. Ona göre "mutluluk" bilimsel olgularla yahut insanın öz iradesiyle sağlanamaz; ancak "inanmak" ile yaşanabilir. (Erbil, 2017: 12) Bu görüşle, yazarın Kierkegaard'ın varoluşçuluk felsefesinde merkeze aldığı "iman" duygusuna yakın durduğunu söylemek mümkündür. Kierkegaard, *Korku ve Titreme* (1843) adlı eserinde Hz.

¹ İç sıkıntısı yahut iç daralması Kierkegaard'da insanın "öz" bilinciyle "oluş" durumunun karşı karşıya gelişinden kaynaklanır. Heidegger, bu ifadeyi insanın hiçlik duygusunun karşısında duyduğu *dasein*'in temel hissi olarak açıklar. Sartre ise iç sıkıntısını eylemlerin ilk şartı olarak görür. Ayrıntılı bilgi için bk. Mounier, Emmanuel (1986). *Varoluş Felsefelerine Giriş*. Çev. Serdar Rifat Kırkoğlu, İstanbul: Alan Yayıncılık.

İbrahim'in sadece Tanrı'ya duyduğu saf bağlılık ve aşkla sükût içinde, Tanrı'nın emri üzerine oğlunu O'na kurban edişinde ortaya koyduğu iman gücü, varoluşun en yüce evresine ulaşmak için gereklidir. Bu evreyi Kierkegaard, "dinî evre" olarak adlandırır. Ona göre, varoluşsal aşkınlık kişide ruhsal bir ilerleyiş veya mantıksal bağlamda diyalektik bir gelişme neticesinde görülemez; Hz. İbrahim'in kıssası üzerinden ifade ettiği gibi bir tür vecd hâlinde gerçekleşebilir. (Kierkegaard, 2017: 145) Zenîme Hanım'ın varlığın idamesi için inancın gerekliliğini vurgulaması da romanın tahlilinde Kierkegaard'ın felsefesiyle paralel bir okuma yapılmasını sağlar: "Geçen yaz mayıs ayıydı (2000) telefonla gene çağırdı beni. Gittiğimde, başını kara ipek bir şalla sınıksıkı Humeyniciler gibi bağladığını gördüm ve çok şaşırdım. Bana, bilimin ve insan istencinin insanları mutlu etmeye yetmeyeceğinden, herkesin bir inanca gereksinimi olduğundan söz etti." (Erbil, 2017: 12) Ona göre, inanç ve yaşam sürdürülebilirlikleri için birbirine kuvvetli bir biçimde kenetlidir.

Romanın ikinci kısmında dikkati çeken bunaltı unsuru, kahraman anlatıcının bizzat tanık olduğu sosyal-siyasi vahşetlerdir. 20. yüzyılın belirgin özelliklerinden biri, sömürgeci zihniyetin doğurduğu sosyal ve siyasi çatışmalar neticesinde can güvenliğinin tehlike çemberinde bulunmasıdır. Dolayısıyla toplumsal yapıyı meydana getiren bireyin güven duygusu günden güne tükenmiştir. Güven duygusundan insanı yoksun kılan süreç, kişiyi bunaltılı ruh hâline düşürmüştür. Leyla Erbil de sınıfsal ayrışmaların, toplumda birbiriyle çatışan değer yargılarının eleştirisini 1993'te yaşanmış olan Sivas katliamıyla dile getirmiştir. Otuz üç aydının yanarak can verdiği bu olay, İslam'ın yanlış anlaşıldığının açık kanıtı olmuştur. Erbil de bu acı olayın eleştirisini eserine taşımış; yozlaşmış toplum algısının kendisinde yarattığı bunaltıyı romanda, Zenîme Hanım karakteri üzerinden ifade etmiştir. Zenîme Hanım, söz konusu vahşet karşısında duyduğu çaresizliği şu şekilde hissettirmiştir: "Çoğu Alevi, Sünniler de var aralarında yanıyorlar, yanıyorlardı ve biz seyrediyorduk. Dinciler sevinçten 'gluglu dansı' yapıyorlardı Madımak Otelinin önünde. (...) Amerikalarda onca yıl, 'İslam'da hümanizma' anlatmıştım!.. Televizyonu kapadım günlerce açmadım." (Erbil, 2017: 13)

Ana karakterin içinde bulunduğu medyatik ve kapitalist düzende var olmak ile yok olmak arasında kalışı, içine düştüğü ruhsal çelişkiler ve karmaşalar onda bilinmezlik duygusunu ortaya çıkarır. Bu bilinmezlik duygusuyla yaşamının ikilemler arasında sıkışmışlığı, seçenekler arasında bocalayışı ondaki bunaltının başlıca sebepleri olarak görülür. Romanın ikinci kısmının kahraman anlatıcısı Zenîme Hanım'ın bu arafını, "iki kalbe sahip oluş" olarak ifade edişi de dikkate değer bir

pasajdır. Çünkü ona göre yaşamın içinde bulunan ikilemler âdeta iki kalp –ruh- taşıyan bir insanı betimler. (Erbil, 2017: 20) “İki kalbe sahip oluş” ifadesi, bir taraftan “varlık” ve “oluş”un yarattığı ikiliği de çağrıştırır. Samuel Beckett’in felsefi açıdan düalizm algısı -bir beden ve zihinden oluşum- Leyla Erbil’in kendi edebiyatında dillendirdiği iki kalbin varlığına denk düşer. Beckett tesiriyle -daha önce de belirtildiği gibi- Erbil’in eserlerinde karşılaşıldığından özellikle *Cüce* romanını daha iyi çözümleyebilmek adına doğrudan Beckett’in felsefi anlayışına eğilmek gerekir. Beckett, beden ile zihnin arasındaki bağlantının gizemli ya da en azından açıklanmamış olduğu kanısındadır. Ona göre, yaratılış ikilidir; bu da insanın dünyadaki tedirginliğinin kaynağı ve kökenidir. Yaratılışın değişmesi için de insanoglunun elinden hiçbir şey gelemmez, bunalıma sürüklenir. Bu güç durum da insan varlığını absürt kılar. (Coetzee, 2017: 5-6) Bu perspektifte *Cüce*’de yer alan “iki kalbe sahip oluş” ifadesi, insan tabiatının temelinde bulunan ruh ve beden ikiliğine ve bu ikilikten doğan bunalıya dikkati çeker.

20. yüzyıl dünyasının pozitivist algıda hasar bırakarak onu geri plana ittişi, devamında aklın ve nesnel bilginin önemini yitirmesine ve öznenin ön plana çıkmasına yol açmıştır. Bireyin kendi iç dünyasına yönelip varlığını bütünsel olarak sorgulayışa başlaması da varoluşunu gerçekleştirmek adına eyleme girişmesini gerekli kılmıştır. Ancak diğer taraftan eylemsel özgürlüğü sınırlandıran toplumsal güdüler de bireyin seçimleri üzerinde yaptırımlar uyguladığından onun yaşamında bunalı olgusunu tesiri yüksek bir noktaya taşımıştır. Zenîme Hanım’ın iç monoloğuyla kapitalist otoritenin dayatmaları neticesinde “zorunlu yaşayış”ın bunalıtısı romanda şöyle dile getirilir: “Küs değilim, kızgın değilim sana; baş eğmiştin bulantının sonuçlarına, sessiz sedasız, belleğinin bir gözünde saklı bireyi taşıyarak başlamıştın yeniden yaşamaya (...) Zorunlu bir yaşayıştı bu, tarihin yeniden akıl ötesine kilitlenmesinden doğan durumdur diyordun kapitalizmce dayatılan.” (Erbil, 2017: 51)

Cüce’de kahraman anlatıcı tarafından “direnmek” eyleminden yoksun kalış, bunalı olgusunu açığa çıkaran meselelerden biri olarak değerlendirilir. Zenîme Hanım, toplumun “güç” odaklı insan sömürücü kurallarına, iktidarın aracı hâline gelen medyaya direnememiş; savunduğu sosyalist dünya görüşüne olan inancı da sekteye uğramıştır. Halk için eşitliğe dayalı sosyal düzeni savunan kahraman anlatıcı, medyayı -gazeteciyi, hatta kapitalist gücü- yaşam alanının sınırları içine kabul ederek esasen otoriter düzene karşı daha fazla direnemediğini delillendirmiştir. Oysaki onun bizzat varoluş amacı, kapitalizmin diktelerine karşı savaş vermektir. Yaşadığı durum

karşısında Zenîme Hanım, mücadele gücünü yitirerek varoluş amacını sorgulamaya girişmiştir. Bu sorgulayış ana karakterin ontolojik bunaltısının altında yatan temel nedenlerden biridir. Nitekim ontolojik boyutta bunaltıyı tetikleyen şeylerden biri de sorgulayıcı tutumdur: “Direnememiş miydin? İnsanlar asla sonuna kadar direnemezler miydi? Yeniden mi çarpışmaya çıkacaktın bir başka uğrağına şu yaşamın? İnsanları, arkadaşlarını, geçmiş yaşantını mı özlemiştin? Çile çekmenin insana göre bir uğrak olamayacağını mı anlamıştın yoksa öyle karışık şeyler düşünmeden mi “evet” deyivermiştin bilemiyorsun. Bildiğin şu anda, burada bahçe kapısının önünde röportaj sanatçısını beklemekte olduğundu iki kalbinin artık tekleşmeye başlayan sesiyle andante-vivace... Hayat bir çarpışma mıydı, sadece çarpışma olan bir çarpışma, bir çarpışma mı sadece!” (Erbil, 2017: 58)

2. Benlik

Benlik bilinci, Sartre’ın *Varlık ve Hiçlik* (1943) isimli eserinde “etkin ben” (Sartre, 2009: 104.) olarak ifade edilir. Paul Foulquine’nin aktarmasıyla yine bu esere göre; insanın varoluşu “dünyada olmaktır”. İnsan, bedeniyle sadece maddi oluşumunu gerçekleştirir. Buna göre; beden “öz”ün değişimine etki edemez; ancak beden varoluşun sadece bir parçasına karşılık geldiği de söylenemez. Aksine o, varlığın devamlılık gösteren tarafıdır ve “dünyada olma”nın bilincine erişmebilmenin önünü açan birinci şarttır: “Ben, bilincin temel ögesidir. Bilinç ne ise, beden odur. (...) Bilinç, bedenden başka şey değildir; bedenden ötesi, hiçliktir yahut sessizliktir.” (Foulquine, 1991: 69.) Zenîme Hanım, benlik bilinciyle yalnızca kendinden sorumlu, kendi başına bir yaşam sürmeyi yeğlemiştir. Ancak gazetecinin evine gelişini kabul ettiği andan itibaren iç dünyasında benlik bilinci ve varoluşsal bütünlüğü üzerine sorgulamalar baş gösterir ve yaşantısının anlamsızlığıyla yüzleşmeye başlar. Kendilik bilincinin sarsılışı, onun “benlik” kavramını yalnızca çeşitli dillerde kelime olarak bildiğini; fakat varoluşu için bu kelimenin kapsadığı anlamı bilinçli olarak idrak edemediğini ve ona ulaşamadığını kendine itiraf eder: “...sen ki biliyordun artık seni: İngilizcede 1 anı, Zimmer’de ama-mayaya diye geçen, Hinduca’ da ah-anı, Asya’da es-em, Mısırca’ da t-ama (kitap), Vedalar’da aum, Kuran’da en’am olan, insanı doğuran, tüm harflerin hecelerin sözcüklerin içinde barındığı ilk canlı nesneyi kitaba çeviren Ben’i; T’ama, Arnen, amentü ... ‘M’ ile titreşen saf sesini ilk doğanın...” (Erbil, 2017: 6)

Benlik; ana karakter için opal, kristal ve topaz gibi kıymetli cevherler gibidir. Kişinin benlik bütünlüğüne kavuşması, onun gözünde bir taş atımı kadar uzaktadır.

Ancak bu, varoluşu gerçekleştirme arzusundan yoksun toplumsal algı için herhangi bir kıymet arz etmez. Bu bağlamda burjuvazi için toplumda ön plana çıkmak, başkalarını ezerek onları geride bırakmak amaçtır. Ancak onlar, bu amaç peşinde koşarken benliklerini yitirir ve yaşamın öznesi olmaktan uzaklaşırlar: “bakın ne cevher var burada ‘ama-maya, amentü, amen’ bir cevher ki kendi benliğine ait opal, kristal ve topaz bir taş atımı uzaktayken herkesin erişmek istediği neden İnsanların çıkarılması öne bırakılması arkada gider bu kadar çok gücüne.” (Erbil, 2017: 14)

Leyla Erbil, *Cüce* romanının bir yerinde “ben”i anlatabilmek düşüncesiyle bu romanı kaleme aldığını dile getirir. Kaldı ki yazarın edebî görüşünde öncelik, çağın bireyini yaşamın öznesi olarak anlatmaktır. Özellikle 1950 sonrası dönemin buhranlı ortamında benlik bilincinin kazandığı önem, yazar tarafından yaşadığı çağın içinde bulunan insanın psikolojisiyle ilişkilendirilir. Romanda kahraman anlatıcının dile getirdiği üzere “ben”i anlatmak arzusu, benlik bilincini yitirmiş bir dönemde yetişmekten ileri gelir. Benliği arayış, benliği betimleyiş, “ben”i yüceltiş kahraman anlatıcı için öncelikli amaçtır: “...bu öykü başka şeyler anlatmak istiyor çünkü, "Ben"i anlatmak istiyor, tanrıça kaderini Roma'nın Ma'sındaki! Çünkü, 'Biz de öyle bir kasvet çağının çocuklarıydık: Kederin rengini hala çıkaramadım alnımdan ...' dedikleri ...” (Erbil, 2017: 20)

Zenîme Hanım, yaşadığı yozlaşmış toplumun bünyesinde, benliğini âdeta bağırarak ister. Bu istek, eşitsizlikler düzeninden doğan burjuva toplumunun sınırlarından çıkıp benlik bütünlüğüne erişmenin bir tür yoludur. Bu çıkış, ana rahminden kopan bebeğin dünyadaki varlığını kazanışına benzer. Ancak ana karaktere göre; onun özgürlük arzusu bebeğin ana rahmini terk edişinden ya da ilk doğuştan -insanlığın varoluşu- da üstün bir niteliktedir. (Erbil, 2017: 53) Bununla birlikte ele alınan yüzyılda mekanikleşme; dünyanın genel manzarasında tek tipleşmeyi, fabrikadan çıkmış bir meta gibi homojenleşmeyi ortaya çıkarmıştır. Kapitalist ve sömürgeci düzeni de beraberinde getiren teknolojik gelişmeler, insanın “özne” olabilmesinin yollarını bir bir tıkamıştır. Homojen insan topluluğunun içinde yaşamını sürdüren bireyin, kendini “kendi” olarak var etmesi böyle bir ortamda zorlaşmıştır. Kahraman anlatıcı, insanların mekanikleşmenin bir parçası hâline gelişini, “Bu yüzü tanıyorsun bir yerlerden sanki” (Erbil, 2017: 62) cümlesini büyük puntuyla sayfa düzeninde ortalayarak vurgulamıştır.

Gazetecinin yazar Zenîme Hanım'la yaptığı röportaj sırasında, onun bir eserinde geçen “zamanın zamansızlaşması” (Erbil, 2017: 70) ifadesinin üzerinde

duruşu romanda varoluşçuluk bağlamında dikkati çeken başka bir konudur. Gazeteci bu ifadeden hareketle yazardan, verdiği pozlarda tüm zamanların sentezini yüzündeki ifadede toplamasını ister. Zamanın öncesiz ve sonrasız anlamında, felsefi boyutta dile getirilişi varoluş felsefelerinin ayrılmaz bir parçası olan “zamansallık öğretisi”ne işaret eder. Bu öğretiye göre; Kierkegaard için önem, “sonsuzluğun zaman içindeki çarpma noktası, varoluşsal seçişin karar noktası olan ‘ân’ üzerinde toplanır.” Onun görüşünde bu ân; “sevinç ânı gibi geçici bir zaman atomu değil; tersine bir sonsuzluk atomudur.” Kierkegaard ve Jaspers’ın öğretisinde, varlık tıpkı zaman gibi mutlaklıdır. Heidegger’da zaman, “geleceğin trajik ivediliğiyle birlikte onun çağrısını da vurgular; çünkü bu çağrı bir ölüm çağrısıdır.” Sartre’ın felsefesindeyse “süre, geleceğe yönelik olmasına karşın, değiştirilemezcesine oyuk ve çürüktür: Geçmiş aşılış olandır, ‘kendisi için varlık’ın ‘kendinde varlık’ın donmuş kılmıtsızlığına düşmesidir.” (Mounier, 1986: 82) *Cüce*’de yazarın zamansallığı ele alırken Kierkegaard’a yakın bir duruş sergilediği, onun gibi geçmiş ve geleceği tek bir anda “şimdi”de toplayan bütüncül ve öznel bakış açısını benimsediği, gazetecinin Zenîme Hanım’a söylediği şu sözlerden anlaşılır: “...sen de hani bir fresk gibi zamanın zamansızlaşması diyordun ya bir yerde; sanki eritip bir potaya dökmüşün... Ne istediğimi senden anlamalısın; tüm zamanları bir potaya eritip dökmek ve o anlamı yüzünde toplamak! Yeni bir çalışma olacak bu!” (Erbil, 2017: 70)

3. Kaçış

Varoluşçuluk felsefesinin önemli temsilcilerinden biri olan Sartre’ın *Varlık ve Hiçlik* adlı eserinde üzerinde durduğu varoluşsal olgulardan biri “kaçış”tır. Ona göre bir kişi, doğan iç sıkıntısı karşısında kaçış eylemini tercih edebilir. Kişinin iç sıkıntısının sebeplerini idrak etmesi, onu çözümleyebilmek adına yeterli olmayabilir. Dolayısıyla duyulan iç sıkıntısının sebeplerinin çoğu zaman bilincinde olursa da bu sebepler üzerinden bir sonuç ilişkisi kurulamadığı takdirde bundan kurtulmak adına kişinin bilincinde en ideal çözüm yolu olarak “kaçış” eylemi belirir. Kaçmaya çalışılan şeyse aslolarak kişinin özünü meydana getiren ve onun sınırlarını geçen aşkınlıktır. Bu noktada öz, kişiyi harekete geçiren güçtür. (Sartre, 2009: 92) *Cüce* romanının “Yazarın Notu” kısmında öncelikle Zenîme Hanım’ın “kaçış”ından yahut akıbetinden haberdar olunur. Zenîme Hanım, uyku haplarıyla bilinmeyen bir sebeple intihar eder. Böylece kendi iç dünyasında öz benliğine karşı vermiş olduğu mücadeleyi, sonsuz kaçış eylemiyle yani varlığının aşkınlığı karşısında ideal görünen çözüm yoluyla kaybeder. Ana karakter ölmeyi tercih ederek bizzat kendi hayatından kaçışının en büyük ve son hamlesini gösterir: “Son görüşmemizin hemen ardından,

2000 yılının 12 Ekim'inde uyku haplarıyla intihar ettiğini çok geç haber aldım. Biz çoktan dönmüştük yazlıktan, içimden, bu cadı gelecek yaza daha çok kağıt toplatır bana yerlerden diyordum; sağlığı iyiydi, dimdik bir kadındı, parası pulu vardı, yerindeydi aklı; intihar edişini hâlâ anlamış değilim ben." (Erbil, 2017: 16)

Zenîme Hanım, kendi varlığının aşkınlığından ve geçmişinden kaçtığı gibi sosyal düzenin bürokratik unsurlarından, kapitalist dünyanın mekanikleşmiş yaşayış tarzından da kaçmıştır. Bu kaçış olgusunu ana karakter, kahraman anlatıcıyken kendisinden ikinci tekil şahıs olarak bahsedişle de destekler. Onun kullandığı "sen" dili, "benlik bilinci"nin terkiine işaretler: "kaçmışındır iyelik sıfatlarından, zamirlerinden ve kiplerinden hayat boyunca kaçtığın gibi resmi kağıtlardan." (Erbil, 2017: 1)

Cüce'de ana karakterin yalıtılmış yaşantısının öncelikli sebepleri; kapitalist sistemin madde odaklı, insanı sömüren yüzünden ve güçlü-güçsüz dengesinden yoksun düzeninden ne yapılırsa yapılsın kaçılmayacağı, devrimci mücadelelere rağmen bir gün, bu sistemin parçası hâline gelineceği endişesinde saklıdır. Onun için kapitalizmin aracı olan her şey, evinde gezinen "karınca" gibidir. Zenîme Hanım, toplumun sorgulamaksızın boyun eğdiği bu düzenden kendini ne kadar tecrit ederse etsin, nihayetinde evine kendisiyle yazar oluşu üzerine röportaj yapmak için gelmek isteyen gazeteciyi geri çeviremez ve "karınca" diye ifade ettiği sömürücü algıya teslim olanlardan biri hâline gelmekten, medyatikleşmekten, başkaları tarafından bilinmek arzusundan kendini koruyamaz; yaşantısı boyunca "hiç yazar" olmak pahasına sürdürdüğü kaçışı sekteye uğrar ve o da gazetecinin -kapitalizmin bir emsalinin- yolunu gözlemeye koyulur. (Erbil, 2017: 2) Zenîme Hanım, gazetecinin evine gelmesini beklediği süreçte, kendi iç dünyasında yozlaşmış toplumsal düzene karşı yenilişle yüz yüze gelir. Esasen o, burjuvazi yaşamdan, yazar oluşun medyatikliğinden kaçsa da tanınmak ve bilinmek arzusuyla gazeteci ile röportajı kabul ederek varoluşsal gerçekliğinin öznesi olma yolundan ayrılır. Ana karaktere göre, bir yazar "kendilik bilinci"ni okurun isteklerine bağlı olarak değil; sadece sanat kaygısıyla ortaya koymak için yazmalıdır. Fakat neticede o da kapitalizmin kurmuş olduğu "tek düzelik" tuzağına düşer. Üstelik düştüğü bu tuzağı kendi de farkına varır ve eleştirdiği düzenin bir parçası olduğunu kabullenmek aşamasında derin iç hesaplaşmaların içerisinde kendisini bulur: "Çetrefil sorunlarla boğuşmaktasın; gün günden yıl yıldan yenemediğin bu kaçıştan ya da derin sevdadan söz etmek zorunda duyumsuyorsun kendini okura... Okura mı? Hani yoktu onlar? Onlar için yazmazdın hani?" (Erbil, 2017: 11)

Romanda “kaçış” olgusu çerçevesinde dikkati çeken başka bir vurgu, ana karakterin yaşadığı 20. yüzyıl üzerinedir. Zenîme Hanım’ın yaşadığı bu yüzyıl; dünyanın dengesinin değiştiği, iki dünya savaşı ile pek çok devletin sınırlarının yeniden çizildiği ve teknolojinin insanların ölümüne nasıl alet edilebileceğinin örneğini -atom bombası vb.- yaşamış bir zaman dilimidir. Teknolojinin gelişimi ve devamında getirdiği mekanikleşme, insanlığı aklın yetersiz oluşu gerçeğiyle yüzleştirmiştir. Birey, varoluşsal amacını ve benlik bütünlüğünü sorgulamaya başlamış; bunalımlı çağın melankolik yaşam havasını kendi kendisinde peyda etmiştir. İç hesaplaşmalarla birlikte insan; yaşamın saçmalığından, dünyadaki yalnızlığından kaçmaya başlamış ve yoğun biçimde bireyselliğe sürüklenmiştir. Zaten yüzyılın bu şartları sonucunda varoluşçuluk felsefesinin yaşamın pek çok alanında ses bulabildiğini unutmamak gerekir. *Cüce*’de de ana karakterin evine gelen gazetecinin sözleriyle vurgulanan bu yüzyılın ruhunun, insanda “kaçış” olgusunu ortaya çıkardığı açıkça ifade edilir. Bu yüzyılın insanı artık güçsüz bir varlık oluşunu, güvensiz bir dünyada yaşayışını kabul ettiğinden mücadele etmeksizin sadece kaçır: “Dur şimdi kımıldama, siz yirminci yüzyılın yağurduğu çocuklar, görünce sıkıyı kaçırsınız!” (Erbil, 2017: 71)

Romanın sonunda Zenîme Hanım’ın varoluşsal aşkınlığa erişemeyip intiharı tercih edişi ise eyleme geçmeyi reddeden karakterinin bir neticesi olarak açıklanabilir. Varoluşçuluk felsefesinde “benlik bilinci”ne erişebilmek, bizzat eylemde bulunmaktan geçer. Yani insancıl bütünlüğü yakayabilmek adına toplumdan soyutlanmak değil; toplumun dinamik yapısına karışmak gerekir. Hareket, “kendisi-için-varlık”² olan insanın vazgeçilmez ön koşuludur. Kişinin kendi edimleriyle ve sorumluluklarıyla özgür olabileceği gerçeği yanında kendini var etmesi, başka bir deyişle kendini aşması hakkında “varoluşçu insancılık” ifadesi Sartre tarafından kullanılır. Öznelliği doğurmasından ötürü bu aşkınlık ilişkisinde kişi, “tek başına bırakılmışlık içinde” kararlarını yine kendisi verir. Sartre, “insancılık” ifadesiyle bireye, kendi iç dünyasına çekilerek veya diğer insanlardan kendini tecrit ederek değil; ancak kendi haricinde bir hedef edinerek varoluşunu ortaya koyabileceğini

² Kendisi için varlık, donuk değil, aktif bir şuur tanımlar. Kendinde varlık, donuk ve katı olan nesne dünyasına karşılık gelirken kendisi için varlık, insanın özne konumundaki etken varlığına karşılık gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Sartre, Jean Paul (2009). *Varlık ve Hiçlik*. Çev. Turhan Ilgaz ve Gaye Çetinkaya Eksin, 4. bs., İstanbul: İthaki Yayınları, s. 131.

gösterir. Ona göre insan, insanlığa karışarak “şu kurtuluş ya da bu iş için çalışmakla, yani eylemle kendini insancıl bir varlık olarak kuracaktır.” (Sartre, 1996: 99)

4. Hiçlik

Cüce romanında öne çıkan bir diğer varoluşsal olgu “hiçlik”tir. Emmanuel Mounier’in *Varoluş Felsefelerine Giriş* adlı çalışmasında irdelediği üzere, “insan gerçekliğinin varlığı, varlıkbilimsel bir fazlalık olarak değil, bir varlık eksikliği, varlığın tamlığındaki bir çatlak olarak belirir. Hiçlik ‘hiçbir uzaklık’ta değildir; ne var ki yine de varlığın bağrında taşıdığı bir aşılmazlıktır, öyle ki ikisi hiçbir zaman çakışmaz. (...) Eksiklik dünyaya insan gerçekliği ile gelir. Bu gerçekliğin kendisi bir eksikliktir; arzunun var olması bunu göstermeye yeter.” Kişi, tabiatı gereği Tanrı olma isteğini özünde taşır. Ancak Tanrı’yı kusurlu biçimde taklit edebilir. Bu yüzden insan, hiçbir zaman tam anlamıyla istediği şey olamaz. İnsan, “bir şeyi olur olmaz onu aşar ve aştığını ancak ölü bir madde olarak kavrar.” Bu bağlamda “eksiklik” hissinin “insan gerçekliği”yle doğduğunu söylemek mümkündür. İnsanın eksik oluşu da zaten “isteme” güdüsüyle kendini açığa çıkarır. (Mounier, 1986: 97, 98.)

Cüce'de “hiçlik” olgusuyla en başta Zenîme Hanım'ın tek eseri olan felsefi romanının bizzat adı olarak karşılaşılır. (Erbil, 2017: 11) Hiçlik, kavram olarak Zenîme Hanım için topluma itaat ederek yaşamının eleştirisini yüklenmiştir. Ona göre, burjuva toplumunda yazar olmak zordur. Kapitalist dünya düzeninin içerisinde yazan kişi, ancak “hiç yazar” olabilmeye yolunda ilerleyebilir. Çünkü kapitalist otorite altında özgürce yazamayacak olan yazarın gerçek bir yazar olduğu düşünülemez. Çürümüş toplumsal kalıplara göre tasarlanmış ve siyasi sistemin parçası hâline dönüşmüş eserlerin üreticileri ana karaktere göre ancak “hiç yazar” ifadesiyle anlatılabilirler. (Erbil, 2017: 19)

Zenîme Hanım, yaşamının nihayetine doğru unutulup gitmeyi göze almasını sekteye uğratan gazeteciyi -bu karakter kapitalizmin sembolü olarak okunabilir-kendisini rahatsız eden “karıncalar”la -kapitalist zihniyeti benimseyip, ona itaat edenlerle- eş değer görür. Ana karakter, sömürücü düzenin parçası olan medyayı evine davet ederek eleştirel anlamda “hiç” oluşu tecrübe etmeye ve toplumdan

kendini tecrit etmişken “günün yazarı” olmaya, yani hâkim ideolojinin boyunduruğundaki medyatik yazarlardan biri olmaya kapı aralamıştır. Ona göre, bu durum “kaza” olarak ifade edilirken başka açıdan, kendi eserlerinde dile getirdiği “anlaşılma ve sevilme arzusu”nu içten içe yaşadığının kanıtı olarak değerlendirilebilir. (Erbil, 2017: 11) Dikte edilmiş beğeni kalıpları çerçevesinde eser üretmeyi reddeden Zenîme Hanım’ın kendi sanat anlayışını “unutturmuş oyunu” olarak adlandırması da romanın çeşitli yerlerinde vurgulanır. Sadece ün kazanmak ve toplumun geneline hâkim olan kapitalist zihniyete hitâbetmek için yazan yazarların “sevgili okurlar” ifadesini de alaya alarak kendisini onlar yanında “kaybolma, unutulma isteyen bir yazar”; hatta yine kendi tabiriyle “hiç yazar” olarak tanımlar. Yazarın bu tanımları, iktidar altında ezilen ve beğenilme kaygısı güden sanat anlayışının, sanatçıyı hiçlik konumuna sürüklediğine işaret eder. Hülâsa, iktidarın yönlendirdiği toplumun beğeni yargılarına uygun eser vermeyen yazar, ancak “hiç yazar” olabilir: “Sevgili okurlar? (Nereden sevgili oluyorsanız) bu soruya sizler bu metnin tümünü okumadan veremezsiniz karar ama, unutulma peşine düşmüş, kendine bir UNUTTURUŞ OYUNU kurmuş bir yazara ne dersiniz? Eeh!, evet biraz, ama tam değil. Ya da bir, ‘hiç yazar’ olmak isteyen biri? Bilemiyorsun ki, nasıldır ‘hiç yazar?’ Hayır hayır sen değilsin!” (Erbil, 2017: 19)

Varoluşçuluk felsefesine göre, bireyin yegâne gerçekliği “oluş”unun öznelliğinde saklıdır. İnsanın edilgen konumdan etken konuma geçebilmesi için eylem içinde bulunması gerekir. Aksi hâlde ötekileşerek kendi benliğini özgürce ortaya koyamaz, var olamaz. “Ötekileşme” yine varoluşçu düşünceyle “oyun”a tabi olmaktır. “Oyun” kapitalist algının eşitlikten uzak ve -yaşamsal anlamda- güvensiz ortamında sorgulamayan ve gücü merkezine alan düzenine boyun eğip onun bir parçası hâline gelen bireyin dünyasıdır. Oysaki “kendilik bilinci”ne erişebilmek uğruna bu “oyun” dışında kalmak ve birey olmanın mücadelesini bilinçli eylemle vermek gerekir. Öznellik kazanıldığı takdirde de varoluşun gerçekliğinden söz edilebilir. Ana karakter, iç monoloğunda bu “oyun” düzenine ister istemez dahil olduğunu şöyle ifade eder: “Gerçeğin ve gerçeğin peşindesin her vakit hiçbir şeyin onu bozmamasını seni böylece sona doğru yaklaştırmasını kuruyorsun; yutulmanın sonunu seyretmeyi hak ettim diyorsun; seyretmeyi kendi biricik gerçeğini, yutanın üzerinde neyi ne kadar değiştirebildiğini. belki de hesaplaşmayı (neyle, kiminle?) işte şimdi olduğu gibi bu metni okuyanların gözü önünde insan kendi üzerine oynadığı

ve oynanan oyunların içine ne kadar battığını yansızca algılanabilir miydi peki, ilerde tarihin dönüp bakacağı bir motif olmasını umut ettiği kendinin!" (Erbil, 2017: 52)

Romanın sonlarına doğru gelindiğinde Zenîme Hanım, gazetecinin emirlerine uyararak "zirvede" olduğunu gösteren bir poz vermek için ağaca çıkar. Ağacın en yüksek tepesine ulaşmak için ardına bakmadan tırmanır. Düşünür ki ne kadar çok zirveye ulaşabilirse gazetecinin gözünde o kadar değer ve anlam kazanacaktır. Kapitalist ve bir o kadar da yozlaşmış toplumun temsili olan gazetecinin gözünde değer kazanmanın, aslında değerlerini yitirmiş toplumsal yapıya ayak uydurmakla aynı şey olduğunun yorumu yapılabilir. Bu noktada zirve arzusuyla kapitalist algının ilişkisinde "üstün insan" sıfatının taşıdığı önem üzerinde durmak gerekir. Kazanç ve güç istemi üzerine kurulu kapitalizmde kişi metasıyla kazanç elde edip güç sahibi olabilir. Güç sahibi insan da mecaz anlamda düşünüldüğünde "zirvede"dir, yani işçi sınıfından ve diğer halk kitlelerinden ayrışır. Gazetecinin romandaki sembolik değeri düşünüldüğünde de Zenîme Hanım'ın ağacın en yüksek tepesine çıkma eylemi, onun kapitalist düzenin bir parçası olma girişimi olarak düşünülebilir. Ancak ana karakter, zirveye doğru azimle tırmandığında ve oraya ulaştığında aslında bu girişimiyle güç sahibi olamayacağını anlar; yani kapitalist düzenin fırsatçı, içi boş ve aşağılayıcı niteliğiyle baş başa kalır: "Daha da tepelere çıkmayı düşündüm bir ara sevgili okurlarım, istesem elimdeydi bu fırsat, -fırsat sözcüğü de en açık bayağılıktır bu dünyanın tıpkı 'sevgili okurlarım' diye tutturana yazarlar gibi- göstermek üzere marifetlerimi ama bence daha da tepe diye bir şey yoktu anladım; ben çıkmak istedikçe, tüm tepelere egemen olduğunu sanan ve marifetlerimle alay eden yalancı tepeler vardı ve tek başına sonsuzluğa doğru alabildiğine yükselmenin acıklı ve aşağılayıcı anlamıyla karşılaştım orada, çünkü gökyüzü de yeryüzü de ayaklarımızın altındaydı..." (Erbil, 2017: 79) Diğer taraftan Zenîme Hanım'ın gösterdiği bu eylem, yaşam idealini gerçekleştirmek adına tüm varsayımlarını tüketmiş bir karakterin portresini çizer. Denebilir ki ana karakterin yaşamına hem duygusal hem de ideolojik anlamda sirayet eden "boşunalık" hissi, onu pasif türde nihilist bir davranış sergilemeye yönlendirir. Zira nihilist yaklaşımda yaşamsal değerler yadsınır ve bu değerlerin içi tamamen boşaltılır. Nihilizm düşüncesini ortaya atan Friedrich Nietzsche, değerlerin değersizleşmesiyle insanın ruhi anlamda gücünü kaybetmesi durumunu "pasif nihilizm" olarak ifade eder. (Nietzsche, 2014: 37) Bu bağlamda Zenîme Hanım, her şeyi "ayaklarının altına" alırken bir bakıma inandığı tüm değerlerin hiçliğe varışını ve hiçlik karşısında varoluş gücünün tükenişini betimler.

5. Cinsellik

Cüce romanında “kadın” cinsiyetinin toplum bünyesinde taşıdığı değer, varoluşçu boyutta eleştirel bir dille ele alınmıştır. Geleneksel normlar ölçütünde kadının aşağı bir varlık olarak algılanışı ve ötekileştirilişi pek çok örnekle romanda yansıtılmıştır. Yansıtılan “toplumsal cinsiyet” algısı varoluşçu yazarlardan Simone de Beauvoir’ın görüşleriyle değerlendirildiğinde kadının “ikinci cins” konumunda görülüşünün eleştirisi ana karakter Zenîme Hanım ve onun çevresinde görülen Hatçabla gibi yardımcı karakterler aracılığıyla yapılmıştır.

Leyla Erbil’in gerek düşüncelerine gerekse eserlerine tesir eden Beauvoir, özellikle *İkinci Cins* (1949) isimli eseriyle bu konudaki görüşlerini birçok açıdan dile getirmiştir. Beauvoir, “kadın”ı varoluşçuluğa dair kavramlar üzerinden temellendirmiş; kadın sorununa biyolojik açıdan yaklaşan görüşleri tamamen reddetmiştir. Bu reddediş, varoluşçu yaklaşımın temelini biçimlendiren kişinin varlığının “oluş”undan önce belirlenmediği görüşüyle tamamen paralellik arz eder. İnsan ancak kendini çevreleyen koşullardan herhangi birini, sahip olduğu özgürlükle seçip bu “seçme” sonucu kendi özünü yine kendisi belirleyebilir. Beauvoir, insanın kendi özünü yine kendisinin belirlediğini, kadın cinsiyeti açısından “Kadın doğulmaz, kadın olunur.” sözüyle açıklar. Onun “kadın olmak” algısı toplumda geçmişten bugüne gelen kalıplaşmış davranışlarla belirlenen ölçütlere karşı çıkan niteliktedir. (Beauvoir, 1964)

Leyla Erbil’in *Cüce* romanında beliren “toplumsal cinsiyet” algısı yazar tarafından tıpkı Beauvoir’ın bakış açısı gibi ele alınmış ve “kadın oluş”un önemi üzerinde özellikle durulmuştur. “Yazarın Notu” kısmında kahraman anlatıcı ile Zenîme Hanım arasında geçen bir diyalogda eril egemen toplum algısının eleştirisi “yazın adamı” ifadesi üzerinden yapılır. Bu diyaloga göre yazar, cinsiyetine özgü bir dille yine cinsiyetini yansıtan bir eser -bu eser *Cüce*’dir- meydana getirmek amacındadır. Eril egemenliğin, edebiyat dünyasına bile aksettiğini ifade eden pasaj, benimsenmiş erkek üstünlüğü algısına bir başkaldırı niteliği taşır: “Yazdıklarınızı düzenleyemedim henüz ama öylece karışık okuduklarımdan bile ne denli üstün bir yazın adamı olduğunuz anlaşılıyor nasıl yakarım onları? dedim... (...) Leyla, dedi, yazın adamı değil, kadınıym ben! Anlayacaksın tümünü okuduğunda!” (Erbil, 2017: 14)

Romanın ikinci kısmında azımsanmayacak ölçüde ele alınan cinsellik olgusu, ana karakter Zenîme Hanım ve yardımcı karakter Hatçabla üzerinden işlenmiştir. Kadının nesneleştirilmesinin, sadece cinsel organdan ibaret gören eril algının ve bu

algıyı kabullenen kadın figürünün eleştirisi romanda çeşitli açılarda okunur. Zenîme Hanım'ın iç monologlarında kadının toplum algısındaki yerine şöyle işaret edilir: "Ah, işte o gür saçların ki (öteki kadımlara örttürdüler üzerini sımsıkı korku kefenleriyle; korkunç birer cinsel organdan başka bir şey olmadığına ikrar getirttikleri bedenleriyle birlikte), sense bugün bu kara saçlarını, -vaktiyle her bir teline bir aşığının kendini astığı- göz altı kırışıklıklarını silip atasıya öylesine çektin, gerdin, boğdun ki ensende..." (Erbil, 2017: 3)

"Kadın", toplumun yozlaşmış değer yargılarında güçsüz olan, ezilen, susturulan bir varlıktır. O, erkeğin ardında durması gereken ve onun korumasına muhtaç bir varlık olarak görülür. Kahraman anlatıcı, bu algıyı devam ettirenleri "kara koyun sürüsü" olarak nitelendirerek sembolik bir anlatıma başvurur. Ona göre yozlaşmış toplumun bizzat kadın figürü de "kara koyun sürüsü" olarak "önlende erkekleri"yle, yani eril egemenliği sorgulamaksızın kabulle yaşamlarını sürdürürler: "...neye baksan onu görüyorsun; ağzını açmış sana biraz daha yaklaşan kara koyun sürüsünü; önlende erkekleri sonsuza değin bitmeyecek uzun yürüyüşü..." (Erbil, 2017: 31) Diğer taraftan romanda Hatçabla karakteri aracılığıyla erkeği önceleyen algının eleştirisinin başka bir boyutu göze çarpar. Ezilen kadın emsali olarak Hatçabla'nın kocasından şiddet görüşü ve buna rağmen kocasından vazgeçmeyişi, ataerkil algı karşısında sinesi ve şiddeti normal karşılayışı toplumda yerleşmiş yanlış algıyı, erkek egemenliğini perçinler. Kahraman anlatıcının bu duruma başkaldırma arzusu ise Hatçabla'nın boyun eğişiyle sonuca ulaşamaz: "Hatçablacığım dedim, dövüyor bu adam seni, öldürecek bir gün dayaktan, bırak gel açalım bir dava ona, kalırsın benimle, geçinir gideriz ha? Edemem onsuz! dedi, ben onun sığına alışığım, sen bilmezsin." (Erbil, 2017: 45)

6. Yabancılaşma

Maddeyi yücelten 20. yüzyıl insanı, manevi değerlerini unutarak günden güne yalnızlaşmış ve önce içinde bulunduğu toplumsal dinamiğe, sonra ise bizzat kendi kendine yabancılaşmıştır. William Barrett'ın *İrrasyonel İnsan* adlı çalışmasında dile getirdiği gibi, kişide beliren yabancılaşma olgusu, bürokratikleşen ve öznellik bilincini yitirmiş, mekanik işleyişin sadece bir aracı hâline gelmiş toplumlarda; bilhassa bu toplumların orta kesiminde daha yoğun biçimde görülür. İnsan, sosyal bir varlıktır; ancak 20. yüzyılın kent yaşamında yalnızlaşan birey, toplumsal yapının organik bir parçası olmayı başaramamış ve yabancılaşmıştır. Birey, bu

yabancılaşmayı üç açıdan yaşamıştır: “Tanrı’ya, doğaya ve maddî taleplerini karşılayan dev sosyal yapıya karşı.” Bu doğrultuda yabancılaşmanın en son noktası ise insanın bizzat kendine yabancılaşmasıdır. (Barret, 2003: 41) *Cüce* romanının ikinci kısmında, yazarın hem kendine hem de topluma yabancılaşmasının çeşitli betimlemelerini takip etmek mümkündür. Yazar, 1950’li yıllardan itibaren yaşanan sosyal ve siyasi gelişmeler sonrasında yoğunlaşan toplumsal çözülmeyi ve dolayısıyla aidiyet problemini kendine özgü kavramlarla dile getirmiştir. Öncelikle o, toplumun kendine yabancılaşmasını “hiç halk” olarak adlandırmış; halkın kendi içinde çözüldüğünü, yozlaşarak kendine yabancı hâle gelişini bu tamlamayla özetlemiştir. Kendisinin topluma yabancılaşmasını ise “karınca” olarak adlandırdığı, eşitsizlikler üzerine kurulu sosyal ve siyasi düzende yaşayan ve buna hiçbir surette başkaldırmayan topluma ait olmadığını ifade ederek açıklamıştır. Esasen halk için devrimci mücadele veren ana karakter, halktan kopuşuyla kendi yaşamsal ideallerinden uzaklaştığını ve doğrudan kendine yabancılaştığını “aitsiz kimlik” vurgusuyla destekler: “...küllerimiz düşlerimiz ve karıncalarımız karışmış da olsa birbirine onlardan da değilsin sen, sen hiçbir yere ait değilsin, aitsiz kimlik sen, Aitsiz Kimlik!” (Erbil, 2017: 19)

Sadece bireysel çıkarımı düşünen modern dünya insanı “dostluk” gibi kavramların içini boşaltmıştır. Toplumsal değerlerin çürümeye yüz tutmuş olduğu bir yerde, geleneksel pratiklerin yozlaşması, gerek sosyal gerekse psikolojik anlamda yabancılaşmanın görülmesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda Zenîme Hanım, günün insanının çıkarlarına dayalı yaşantısını “kemirgen”lere benzetir. Hatta onların bu yaşantısı, ana karaktere “tiksinç” gelecek kadar değersizdir. (Erbil, 2017: 19) Değersizlik duygusunun baskısı altında Zenîme Hanım, gazeteciyi evinde beklerken aynaya baktığında aynada kendini göremez; yansımasında sureti yoktur. Bu da ana karakterin kendine yabancılaşmasının dolaylı anlatımı olarak değerlendirilebilir: Kendine yabancılaşma sebebi, gazeteciyle röportaj yapmayı kabul ettiği anda kendini dışında var edebildiği kapitalizmin bir parçası hâline geldiğini, onun sınırları içerisinde kısırlandığını düşünmesinden ileri gelir. Nitekim o, bu eylemiyle sosyal dengeyi bozan kapitalist ve taraflı medyatik algının ekmeğine “bilinmek arzusu”yla yağ sürmüştür. Böylelikle ana karakter artık “karınca” yahut “kara koyun sürüsü” diye adlandırdığı toplumu yansıtan bir aynadan ibaret olmuştur. Burada takip edilen yabancılaşmanın daha çok “marksist yabancılaşma” kuramına yakınlık gösterdiği dikkati çeker. Bu kuramdan Karl Marx, *1844 El Yazmaları* adlı eserinde bahseder.

Ona göre, yabancılaşma insanın kendi emeğiyle ortaya koyduğu ürünle arasına engeller girmesi sonucu görülür. Toplumsal bütünlüğü parçalayan şey de yine kapitalizmin doğurduğu özel mülkiyet algısıdır. Bu meta merkezli algıyla beraber rekabet baş gösterir ve toplumsal denge bozulur. (Marx, 2013) Dengesini kaybetmiş toplum ve o toplumun bünyesinde yaşayan birey, artık söz konusu yabancılaşmanın çemberindedir. Zenîme Hanım'ın yaşadığı yabancılaşmanın temelinde de kapitalizmin güçlü-güçsüz dengesinde metaya dayalı üstünlük kurma mücadelesi hâkimdir. Ana karakterin ortaya koyduğu eserlerle diğer bir deyişle ürünlerle bilinmek, ün kazanmak isteği; onu kendi emeğinden ve ideallerinden uzaklaştıran bir tutum sergilemeye iter. Bu tutum da bizzat ucu "marksist yabancılaşma"ya uzanan bir görünüm ortaya çıkarır. Zenîme Hanım, seçimlerinin bedelini kapitalizmin aracı olmuş toplumun aynasına dönüştürerek ödemiştir: "Alacakaranlıkta uyandın, koridora çıktın, seni daha da yaşlı gösteren göğsü farbelalı papatyalı sarı geceliğin üzerindeydi, aynaya baktın! Baktığında aynaya yoktu orada yüzün! Yüzün yoktu orada! Yutmuştu seni ayna! O sana bakıyordu bomboş sen de ona; aynaydın da sen artık o sadece yansıtıyordu senin aynalığını sana. Saçmanın bulanmanın doruğundaydın!" (Erbil, 2017: 40)

Ana karakterin iç dünyasındaki çatışmanın arttığı noktada yozlaşmış toplumla kendi benliği arasında kalışının ortaya çıkardığı manzara gitgide kendine yabancılaşan bir benlik örneğini ortaya koyar. O, eleştirdiği kapitalist toplumu bir yana sosyal iradeyi bir yana koyarak ikisi arasındaki mukayeseyi, ruh ve beden ikilemini yansıtacak şekilde verir. Zenîme Hanım'da doğan yabancılaşma olgusu, ruh-beden ilişkisinin kopukluğuna, diğer bir deyişle madde ile maneviyat birliğinin çözülmesine varan bir yabancılaşmadır; yani kendi varoluşsal amacının gerçekleşmemesi sonucu gerek kendisine gerekse yaşadığı topluma yönelik bir yabancılaşma hâlidir: "Evet, işte sonunda dostlarına, düşmanlarına ve cemaatine vermek zorunda kaldın hak verilmez alınır da, bununla birlikte onlara geride kalan üç beş kişiye -dostlarına- aynadan, bir ayna oluşundan söz etmemişindir asla; istememişindir onları doğrulamak anlayamayacakları bir olayla, karıştırmak kafalarını bireyci, elitist, on para etmez duygularla. Bir de, seçkin ve saçma bir ruhu, inkâr ettiği dilsiz bir geçmişe alıştıranak, ona yeni birtakım mertebeler bağışlanması anlamına gelebilir mi diye şüphelenmişindir Tanrı'nın varlığından bir kereliğine de olsa!" (Erbil, 2017: 38)

Zenîme Hanım için kendine yabancılaşmak ve ikilemlerle mücadele eden benliğe sahip olmak, iki ayrı karakteri kendi iç dünyasında yaşatmak gibidir. Ana karaktere göre kendi, ikilemlerle boğuşan benliğini bir yabancıyı uzaktan izler gibi izler. O, iç dünyasındaki yabancılaşmayı, kapitalist toplumun benlik bütünlüğüne erişememesine; hatta kimlik bölünmesine sebebiyet verdiğinin bilincinde olduğundan iç dünyasındaki ayrışmayı “sen” dili kullanarak dile getirir: “Belki sen de kendi kendini atlatarak oradan bir başkasıymışın gibi göz kırpmaktaydın kendine!” (Erbil, 2017: 51) Böylece önce toplumdan tecrit olan ana karakterin tecrit oluş seviyesinin doğrudan kendi kendisini de teslim aldığı yargısına varılabilir.

7. Ölüm

Ölüm olgusu, *Cüce*'de romanının daha ilk kısmında ana karakter Zenîme Hanım'ın intiharıyla kendini gösterir. Bu intihar sebepsizdir, anlaşılmazdır. Dolayısıyla metnin temelinde karşılaşılan ölüm olgusunun absürt ile ilişkilendirilerek ele alındığı görülür. Ölümün “absürt” ile birliği Albert Camus'ya göre, doğrudan yaşamın absürt oluşundan ileri gelir. Yaşamın anlamsız ve saçma oluşu, insanda “seçme” ihtiyacını doğurabilir ve bunun neticesinde insan, ölümü yaşamaya karşılık tercih edebilir. (Camus, 1997: 76) Yaşam ve ölüm hem anlamlarını hem de absürt oluşlarını aralarındaki tezatlık ilişkisiyle kazanır. Jean Paul Sartre'a göreyse “Tanrı önündelik ufku bir kez ortadan kalktığında, kaygı tamamen ‘özgür kendi’nin düşünümsel korkusu hâlini aldığından ‘ölüm-için-varlık’ ölümlü özgür insanın erki dışına çıkar. Bu bağlamda doğum gibi ölüm de dışarıdan gelir; olumsal ve saçmadır, duvardır. Sartre, ölümü ‘kişisel olasılık’ olarak ifade eder; kişinin bütünlüğünü ve öz olabilme gücünü kendi kendisinden yola çıkararak kavrayabileceği bir deney olarak yorumlamayı reddeder.” (Colette, 2006: 95) Kaldı ki ölüm olgusu, deneyimlendiğinde bilinci dışta bırakmak zorundadır.

Ana karakter, varlığının özüne ulaşmak amacıyla son olanağını tercih edip intiharını gerçekleştirerek ölüm düşüncesini varoluşsal boyutta sorunsallaştırır. Bu noktada ölümü felsefi perspektifte irdeleyen Martin Heidegger'in söz konusu fenomen üzerine ortaya koyduğu görüşlere yer vermek gerekir. Heidegger, *Varlık ve Zaman* (1927) adlı eserinde ölüm olgusunu, *Dasein*'in ya da insanın dünyada oluşunun ontolojik ilişkisiyle irdeler. Ona göre; ölüm, gerçekliğini *Dasein*'in

varlığıyla idame ettirir. Bununla birlikte *Dasein*'i idrak ediş, ölüm düşüncesine sahip olmaktan geçer. İnsan diğer canlılardan farklı olarak ölümlü olduğunun bilincindedir, farkındadır. Bu yüzden insan *Dasein*'inde kaygıyı barındırır. Kaygı hissiyse insanın ontolojik keşif yolcuğunda temel dayanaklarından biridir. Varoluşsal aşkınlığın ölümle bir bütünlük arz ettiği Heidegger'in ölüm felsefesinde altı çizilen düşüncelerdendir. (Heidegger, 2008) Zenîme Hanım, "olanaksızlığın olanağı"nı yani ölmeyi seçişle günlük yaşamının akışı içerisinde ulaşamadığı idealine ve dolayısıyla kendini gerçekleştirebilme olanağına karşılık çareyi *Desain*'i için ölüm fenomeninde bulmak ister. Yaşamının sonunda kendi ölümüyle yine kendi varoluşsal aşkınlığının bütünlüğüne ulaşmak çabasında olduğu çıkarımında bulunulabilir.

Romannın ikinci kısmında, Hatçabla karakterinin emekçi yaşamın zorlu koşullarına direnemeyerek yaşamını yitirişi söz konusudur. Bu yitiriş, işçi sınıfının burjuvazi karşısında ezilip yok oluşunu temsil eder niteliktedir. Leyla Erbil; eşitlikten uzak, sınıfsal ayrıma sahip ve güçlü-güçsüz dengesini kaybetmiş bir toplumun manzarasını ölüm olgusuyla sentezler ve varoluşsal mücadelenin kapitalist yaşamın getirdikleri altında nasıl ezilip yok edildiğini betimler. (Erbil, 2017: 50, 57) Bunun yanında yazar, sembolik anlatıma başvurarak "ayna" ve "aynanın parçalanışı"yla dile getirilen sosyal ve siyasi düzen içerisinde bulunan Zenîme Hanım'ın benlik bilincini kaybedişini ve yaşamsal tükenişini anlatma yoluna gider. Ölüm-intihar fikrinin ana karakter tarafından benimsenme süreci, aynada kendi "yokluğunu" izlediği süreçle paralellik arz eder. Ana karakter aynada kendiyile yüzleşir. Bu yüzleşme anı yine Albert Camus'nun intihar olgusu hakkındaki düşünceleriyle ilişkilendirilebilir. Camus'ya göre intihar, umudun tükendiği anda yaşamın bizzat kendisinin absürt olduğunun anlaşılmasıyla açığa çıkabilir. Yaşamın anlamsızlığı karşısında insan, umudunu yitirip yaşamsal amaçlarını da tüketiyorsa intihara başvurabilir. İnsanın yaşamını idame ettirebilmesi için umuttan ziyade başkaldırma arzusunu kendinde bulması gerekir. (Camus, 1997: 76) Bu bağlamda Zenîme Hanım'ın önce başkaldırma gücünü sonraysa umudunu tüketmesi neticesinde devrimci mücadelesinden ve yaşamından vazgeçmesi durumu ortaya çıkar. İntihar onda yaşamın anlamının ve amacının bitişiyle baş gösteren bir eylem olur: "İstemiyordun hâlâ, baba-ana-ata yadigârı aynanın parçalanmasını aslında; o vakit geriye hiç umut kalmayacaktı; o zaman büsbütün yitecekti geçmiş, şimdi ve gelecek ve yutuluşa bir de intihar ve yok

ediş eklenecekti. Yok oluşı ise alıştırıramamıştın kendini bir türlü.” (Erbil, 2017: 36) Nihayetinde ana karakter, ayna aracılığıyla “öz bilinci”nin ve “oluş”unun yokluğa sürüklenişinin muhasebesini yapar; kendini ruhsal tükeniş hâliyle yaşamı kadar absürt akıbetine hazırlar.

Sonuç

Leyla Erbil’in “Cüce” adlı romanında tespit edilen bunaltı, benlik, kaçış, hiçlik, cinsellik, yabancılaşma ve ölüm gibi olguların tahlil ve değerlendirmesi yapıldığında yazarın, varoluşçuluk felsefesini hangi açılardan işlediği ve hangi filozof ile yazarlardan etkilenerek edebiyat anlayışını biçimlendirdiği sonucuna varılmıştır.

Yazar, *Cüce*’de bu romanının ana karakteri Zenîme Hanım üzerinden çeşitli olgular ışığında, felsefi boyutta varoluşsal sorgulamalara yer vermiştir. Bu sorgulamalarda Sartre’in “eylem” ile “etkin ben” üzerine düşüncelerine ve yine Sartre’in “ölüm” felsefesinde bahsettiği, yok oluşun absürtlüğüne; Beauvoir’ın “toplumsal cinsiyet” algısına, Kierkegaard’ın “inanç” vurgusuyla “zamansallık öğretisi”ne, Beckett’in insan varoluşunun temelini teşkil eden görüşü “ruh ve beden ikiliği”ne, Camus’nun ve Heidegger’in ise intihar-ölüm hakkındaki düşüncelerine yer vermiştir. Zenîme Hanım, yaşamı boyunca kapitalist sosyal ve siyasi yapının bir parçası hâline gelmekten sakınmış; dolayısıyla günden güne yalnızlaşmış bir yazar olarak okunmuştur. O, dış dünyayla irtibatı keserek ve onun ifadesiyle “hiç yazar” oluşu kabullenerek yaşamını idame ettirmiştir. İktidarın ideolojik algısına, maddi sömürüye ve yozlaşmış toplumun sözcüsü konumundaki medyaya hiçbir zaman katılım göstermemiştir. Kendini kalıplaşmış toplumsal kuralların haricinde tutan ana karakter, kendi “öz bilinci”nin bütünlüğü yakalayabilmek ve eylem alanında öznelliğini sürdürebilmek adına kendini önce toplum bünyesinden daha sonra ise kendi kendisinden tecrit ederek intihara giden yolunu çizmiştir. Görülmüştür ki Zenîme Hanım, 20. yüzyılın kapitalist suniliğinde ve insani değerlerin maddeye dayanan dönüşümünde benliğini sosyalist dünya görüşüyle ortaya koymuş; bu uğurda hem siyasi hem de eril olmak üzere güçlü-güçsüz dengesini kuramamış yaşamsal düzenin daima karşısında durmuştur. Ana karakterde görülen aidiyet problemi, kapitalizme karşı verdiği bireysel mücadelede direncini kırmıştır. Ve evine

gelen gazetecinin, yani kapitalist dünyanın bir parçasına dönüştüğü anda da aslında dünyadaki varoluşsal gerçekliğini kaybettiğinin itirafını yine kendisine etmiştir. Böylece romanın sonunda "var olma" mücadelesini kaybetmiş Zenîme Hanım'ın "yok olma" arzusunun artık intihar noktasına ulaştığı anlaşılmıştır.

Sonuç itibarıyla Leyla Erbil, ana karakterinin ontolojik sorgulamalarından meydana gelen bu romanında Sartre, Beauvoir, Kierkegaard, Beckett, Camus ve Heidegger gibi varoluşçu akıma katkı sağlayan filozof ile yazarların felsefi görüşlerine söz konusu olgular açısından yer vererek kendine has olan edebiyat anlayışının varoluşçuluk felsefesi perspektifinde tahlil ve değerlendirmesinin yapılmasını mümkün kılmıştır. Bu çalışma, Leyla Erbil'in de 1950 kuşağının edebiyatında öne çıkan varoluşsal izleri belirgin bir biçimde eserlerinde taşıdığını ortaya çıkarır ve edebiyat-felsefe ilişkisinde "insan"ı anlamak ile anlatmak amacının ortaklığını bir kez daha gözler önüne serer.

Kaynaklar

- Barrett, William (2003). *İrrasyonel İnsan*. Çev. Salih Özer, Ankara: Hece Yayınları.
- Camus, Albert (1997). *Sisifos Söyleni*. Çev. Tahsin Yücel, İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Cevizci, Ahmet (1999). *Felsefe Sözlüğü*. 3. bs., İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Coetzee, John Maxwell (2017). “Samuel Beckett’e Bakmanın Sekiz Yolu, Samuel Beckett”, *Adlandırılmayan*. Çev. Elif Gökteke, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Colette, Jacques (2006). *Varoluşçuluk*. Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Dost Kitabevi Yayınları.
- De Beauvoir, Simone (1964). *İkinci Cins*. Çev. Orhan Suda, İstanbul: Düşün Yayınevi.
- Erbil, Leyla (2017). *Cüce*. 5. bs., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erbil, Leyla (2010). *Zihin Kuşları*. 3. bs., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erdem, Meliha Yonca (2019). Tezer Özlü ve Leyla Erbil’in Romanlarında Varoluşçuluk. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Foucault, Paul (1991). *Varoluşçuluk*. Çev. Yakup Şahan, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Heidegger, Martin (2008). *Varlık ve Zaman*. Çev. Kaan Ökten, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kierkegaard, Søren (2017). *Korku ve Titreme*. Çev. Nur Beier, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Kurt, Mustafa (2009). “Varoluşçuluğun Türk Edebiyatına Girişi ve İlk Etkileri”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, Bahar 4, s. 139-154.
- Marx, Karl (2013). *1844 El Yazmaları*. Çev. Murat Belge, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Mounier, Emmanuel (1986). *Varoluş Felsefelerine Giriş*. Çev. Serdar Rifat Kırkoğlu, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Nietzsche, Friedrich (2014). *Güç İstenci*. Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Say Yayınları.
- Sartre, Jean Paul (1964). *Bulantı*. Çev. Selahattin Hilav, İstanbul: Ataç Yayıncılık.

- Sartre, Jean Paul (2009). *Varlık ve Hiçlik*. Çev. Turhan Ilgaz ve Gaye Çankaya Eksen, 4. bs., İstanbul: İthaki Yayınları.
- Sartre, Jean Paul (1996). *Varoluşçuluk*. Çev. Asım Bezirci, 12. bs., İstanbul: Say Yayınları.
- Şen, Cafer (2010). *Türk Romanında Felsefi Açılımlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tillich, Paul (2014). *Olmak Cesareti*. Çev. Cihan Dansuk, 2. bs., İstanbul: Okuyan Us Yayınları.